

ΣΥΝΕΔΡΙΟ
Ελληνικός κοινοβουλευτισμός:
αφετηρίες, εξέλιξη, προοπτικές
20-21 Φεβρουαρίου 2020
Αμφιθέατρο, Μουσείο της Ακρόπολης

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης, αναπληρωτής καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων

Χρήστος Λυριντζής, καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος

Νίκη Μαρωνίτη, γενική γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων / αναπληρώτρια καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ηλίας Νικολακόπουλος, ομότιμος καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τάσος Σακελλαρόπουλος, πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων / ιστορικός / υπεύθυνος Ιστορικού Αρχείου Μουσείου Μπενάκη

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ/ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ

Νίκος Αλιβιζάτος, ομότιμος καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σπύρος Βλαχόπουλος, καθηγητής, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γιάννης Βούλγαρης, ομότιμος καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Βασιλική Γεωργιάδου, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κατερίνα Δέδε, ιστορικός, εντεταλμένη ερευνήτρια, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Νίκος Δεμερτζής, καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / διευθυντής & πρόεδρος ΔΣ Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών

Σάκης Δημητριάδης, μεταδιδακτορικός ερευνητής, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας

Βαγγέλης Καραμανωλάκης, αναπληρωτής καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων

Λίνα Λούβη, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Χρήστος Λυριντζής, καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Νίκος Μαραντζίδης, καθηγητής, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών & Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκη Μαρωνίτη, γενική γραμματέας Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων / αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κώστας Μαυριάς, πρόεδρος Επιστημονικού Συμβουλίου της Βουλής των Ελλήνων / ομότιμος καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γιώργος Μαυρογορδάτος, τέως καθηγητής πανεπιστημίου

Αναστάσιος-Ιωάννης Μεταξάς, τακτικό μέλος της Ευρωπαϊκής Διεπιστημονικής Ακαδημίας των Παρισίων / επίτιμος καθηγητής Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων

Νάση Μπάλτα, καθηγήτρια, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ηλίας Νικολακόπουλος, ομότιμος καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αντώνης Μ. Παντελής, ομότιμος καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Νίκος Παπασπύρου, επίκουρος καθηγητής, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πέτρος Πιζάνιας, ομότιμος καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών, Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών

Τάσος Σακελλαρόπουλος, πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων / ιστορικός / υπεύθυνος, Ιστορικά Αρχαία, Μουσείο Μπενάκη

Γιώργος Χ. Σωτηρέλης, καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / προϊστάμενος, Τμήμα Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Μελετών, Βουλή των Ελλήνων

Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος, αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων και Οργανισμών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής Ίδρυματος της Βουλής των Ελλήνων

Χρήστος Χατζηιωσήφ, ομότιμος καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χρήστος Χρησιδής, δρ Ιστορίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Πέμπτη, 20 Φεβρουαρίου 2020

11.00 Κήρυξη έναρξης εργασιών

Α΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Κώστας Μαυριάς

11.30 Νίκος Αλιβιζάτος

Η καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα δεν ήταν αυτονόητη

11.50 Ηλίας Νικολακόπουλος

Η αργόσυρτη εμπέδωση μιας ανταγωνιστικής πολιτικής

12.10 Χρήστος Λυριντζής

Ο «επείσακτος» κοινοβουλευτισμός. Μια συγκριτική αποτίμηση μιας μακράς πορείας

12.30 Γιάννης Βούλγαρης

Αναζητώντας τις «ιστορικές τροχιές» του ελληνικού πολιτικού συστήματος

12.50 Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Οι προϋποθέσεις του κοινοβουλευτισμού: η ελληνική εμπειρία

13.10 Συζήτηση

13.30 Διάλειμμα

Β΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Τάσος Σακελλαρόπουλος

14.00 Γιώργος Χ. Σωτηρέλης

Η πρώτη ελληνική κοινοβουλευτική παράδοση (1864-1915) και ο μύθος της “απόκλισης” από τα ευρωπαϊκά συνταγματικά δεδομένα

- 14.20 Αντώνης Μ. Παντελής**
Η ελληνική κοινοβουλευτική και συνταγματική ιστορία και ο Ανταίος
- 14.40 Λίνα Λούβη**
Το κομματικό τοπίο στην Α΄ Εθνοσυνέλευση: ρήξεις και συμβιβασμοί με τη βασιλική εξουσία
- 15.00 Χρήστος Χατζηιωσήφ**
Οικονομική κρίση και κρίση του κοινοβουλευτισμού, 1882-1887
- 15.20 Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος**
Κοινωνικές ωριμάνσεις και πολιτικές ανωριμότητες: η μακρά δεκαετία του 1960, τα ανταγωνιστικά αναπτυξιακά σχέδια και οι θεσμοί
- 15.40** Συζήτηση
- 16.00** Λήξη εργασιών α΄ ημέρας

Παρασκευή, 21 Φεβρουαρίου 2020

Γ΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Πέτρος Πιζάνιας

- 11.00 Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης**
«Κομματισμός» και caciquismo: βίοι παράλληλοι. Η κρίση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού (1909) στο διεθνές της περιβάλλον
- 11.20 Σωτήρης Ριζάς**
Η ίδρυση του Κόμματος των Φιλελευθέρων και η αναδιοργάνωση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού, 1910
- 11.40 Νάση Μπάλτα**
Όψεις της πολιτικής κουλτούρας στο ελληνικό βασίλειο του 19ου αι.: ο κοινοβουλευτισμός «από τα κάτω». Το ζήτημα της πολιτικής συμμετοχής
- 12.00** Συζήτηση
- 12.20** Διάλειμμα

Δ΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Βαγγέλης Καραμανωλάκης

- 12.40 Σάκης Δημητριάδης**
Ο αγώνας για τη διαδοχή και την πολιτική κληρονομιά του Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου (1883)
- 13.00 Νίκος Παπασπύρου**
Η συζήτηση στη Βουλή «ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος» (Αύγουστος 1917): αναζητώντας τον ελληνικό κοινοβουλευτισμό
- 13.20 Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος**
Χαρισματική ηγεσία και κοινοβουλευτισμός: η περίπτωση του Ελευθερίου Βενιζέλου
- 13.40 Κατερίνα Δέδε**
Η «δευτέρα Βουλή», 1910-1929
- 14.00** Συζήτηση
- 14.20** Διάλειμμα

Ε΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Νίκος Δεμερτζής

- 15.10 Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου**
Το Λαϊκό Κόμμα από τον Εθνικό Διχασμό στον Εμφύλιο: ένα κόμμα, δύο εποχές
- 15.30 Χρήστος Χρηστίδης**
Το ελληνικό πολιτικό σύστημα και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου: το παράδειγμα της κυβέρνησης Τζαννετάκη
- 15.50 Νίκος Μαραντζίδης**
Κοινή γνώμη και αντιπροσωπευτική δημοκρατία κατά τη δεκαετία 2009-2019
- 16.10** Συζήτηση
- 16.30** Διάλειμμα

ΣΤ΄ Συνεδρία

Προεδρεύων: Αναστάσιος-Ιωάννης Μεταξάς

- 16.50 Μάρω Παντελίδου Μαλούτα**
Βουλευτίδες, βουλευτίνες και βουλευτρίες: ανδρική “οικουμενικότητα”, γυναικεία “ιδιαιτερότητα” και πολιτική εκπροσώπηση στη δημοκρατία
- 17.10 Βασιλική Γεωργιάδου**
Αντικοινοβουλευτικές παραδόσεις και άκρα Δεξιά
- 17.30 Σπύρος Βλαχόπουλος**
Τα στρατιωτικά κινήματα: ένα σταθερό ρήγμα του ελληνικού κοινοβουλευτισμού
- 17.50** Συζήτηση
- 18.10** Λήξη εργασιών συνεδρίου

Νίκος Αλιβιζάτος

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα δεν ήταν αυτονομία

Η εισαγωγή του κοινοβουλευτισμού στη χώρα μας συνήθως ταυτίζεται με την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης, το 1875, ύστερα από την κρίση των «Σηπλιτικών» και χάρη στην επιμονή του Χαριλάου Τρικούπη και την οξυδέρκεια του Γεωργίου Α΄. Το επεισόδιο εκείνο, εν τούτοις, όση σημασία και αν είχε σε επίπεδο συμβόλων, ήταν μόνο το πρώτο βήμα. Χρειάστηκε να περάσουν σχεδόν τρεις ακόμη δεκαετίες επίμονου αγώνα του Μεσολογίτη πολιτικού και των επιγόνων του, με αντίπαλο πλέον τον διάδοχο Κωνσταντίνο, για να αποκρουστεί η συστηματική προσπάθεια που ο τελευταίος κατέβαλε για να επιβάλει στην Ελλάδα το βιχελμιανό μοντέλο του γερμανικού Β΄ Ράιχ.

Ηλίας Νικολακόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η αργόσυρτη εμπέδωση μιας ανταγωνιστικής πολιτικής

Τέσσερις είναι οι βασικές λειτουργίες των εκλογών στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής ανταγωνιστικής πολιτικής: πρώτον, η καθολική συμμετοχή των πολιτών στο πολιτικό γίγνεσθαι· δεύτερον, η μυστικότητα της ψήφου· τρίτον, η αντιπροσώπευση των επιμέρους κοινωνικών ομάδων και πολιτικών τάσεων· και τέταρτο και κρίσιμότερο, η ανάδειξη της εκτελεστικής εξουσίας με μοναδικό κριτήριο την έκβαση των εκλογών.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η καθολικότητα της ψήφου για τον ανδρικό πληθυσμό καθιερώθηκε, συγκριτικά πρώιμα, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, αλλά η συμμετοχή των γυναικών καθυστέρησε σχεδόν έναν αιώνα. Η μυστικότητα της ψήφου διασφαλίστηκε επί μακρόν με την καθιέρωση του σφαιριδίου ως μέσου ψηφοφορίας με το Σύνταγμα του 1864, υπονομεύτηκε όμως εκ των πραγμάτων με τις επαναλαμβανόμενες αποχές των διάφορων πολιτικών παρατάξεων (Δεκέμβριος 1915, 1923, 1935 και 1946). Ιδιαίτερα η αποχή της Αριστεράς το 1946 προσέφερε στις αστυνομικές αρχές μια εκτεταμένη βάση δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε για την έκδοση του απαραίτητου, σε πολλές περιπτώσεις, πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων. Η αντιπροσώπευση ευρύτερων κοινωνικών ομάδων επιτεύχθηκε κυρίως από το 1910 και μετά,

και σε αρκετό βαθμό διασφαλίστηκε ακόμη και σε δύσκολες συγκυρίες, όπως κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο. Όμως η ανάδειξη της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας αμφισβητήθηκε ρητά και οδήγησε σε στρατιωτικές παρεμβάσεις, με κορυφαία περίπτωση τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967. Αλλά και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου τα στρατιωτικά κινήματα είχαν άμεση σχέση με τη διεξαγωγή εκλογών (1923, 1933) με κορυφαίο παράδειγμα το βενιζελικό κίνημα του 1935 που προκλήθηκε από τον φόβο για το αποτέλεσμα των γεροισιαστικών εκλογών.

Χρήστος Λυριντζής

Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο «επείσакτος» κοινοβουλευτισμός. Μια συγκριτική αποτίμηση μιας μακράς πορείας

Η εισήγηση εστιάζει στη συγκριτική ανάλυση της σχετικά πρώιμης, και για πολλούς αναλυτές προβληματικής, λειτουργίας των αντιπροσωπευτικών-κοινοβουλευτικών θεσμών στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στον τρόπο λειτουργίας και εδραίωσης της δημοκρατίας στην Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη συγκριτικά στοιχεία από την ιστορική εμπειρία της Γαλλίας και της Αγγλίας. Η ανάλυση στοχεύει σε μια αναθεώρηση των κριτικών που έχουν ασκηθεί στη λειτουργία του ελληνικού κοινοβουλευτισμού κυρίως κατά τον 19ο αιώνα και στην ανάδειξη των ιστορικών συνθηκών που οροθέτησαν την πορεία της ελληνικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Γιάννης Βούλγαρης
Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αναζητώντας τις «ιστορικές τροχιές» του ελληνικού πολιτικού συστήματος

Η ανακοίνωση εξετάζει τις συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώθηκαν ορισμένες χαρακτηριστικές «ιστορικές τροχιές» (path dependencies) που διέτρεξαν τον ελληνικό πολιτικό βίο κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Υποστηρίζει ότι αυτές οι «τροχιές» διαμορφώθηκαν από τη δυναμική του «πρώιμου εκδημοκρατισμού» με την καθιέρωση της ανδρικής καθολικής ψήφου, και από την ιδιαίτερη σύμπλεξη του κομματικού ανταγωνισμού με τους κρατικούς θεσμούς. Στο πλαίσιο αυτό αναγνωρίζεται η σημασία και η αφετηριακή ορμή της Εθνικής Επανάστασης όπως και οι «δεκτικότητες» που έδειξε η Ελλάδα στα προτάγματα του διεθνούς φιλελευθερισμού της εποχής. Υπογραμμίζεται η επίδραση της κοινωνικής δομής, όπου κυριάρχησε η μικρή κλίμακα. Επιχειρείται να αναδειχτεί ο κεντρικός ρόλος των γεωπολιτικών διλημάτων που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την εθνική πολιτική ζωή. Αποτέλεσμα αυτών των συνθηκών είναι ότι η «ελληνική περίπτωση» χωρίς να συνιστά κάποια «εξαίρεση» ή «ιδιομορφία», εμφανίζει εντούτοις πρωτότυπα χαρακτηριστικά που δεν έχουν βρει τη θέση τους στη διεθνή συγκριτική βιβλιογραφία. Ένας από τους βασικούς λόγους αυτής της απουσίας είναι η επικράτηση επί μακρόν και η απολυτοποίηση των «πελατειακών σχέσεων» ως ερμηνευτικού κλειδιού του ελληνικού πολιτικού συστήματος.

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων

Οι προϋποθέσεις του κοινοβουλευτισμού: η ελληνική εμπειρία

Η Ελλάδα υπήρξε πρωτοπόρα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο στη θέσπιση κοινοβουλευτικών θεσμών. Τα Συντάγματα της Ανεξαρτησίας περιλάμβαναν τις πλέον προοδευτικές προβλέψεις για την εποχή τους. Η χώρα διαθέτει μία από τις παλαιότερες κοινοβουλευτικές εμπειρίες στην Ευρώπη – διαθέτει Κοινοβούλιο από το 1843 και Σύνταγμα από το 1844, τέσσερα χρόνια πριν από την πανευρωπαϊκή συνταγματική επανάσταση του 1848. Τα Συντάγματα του 1844, του 1864, του 1911 και του 1927 συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο προοδευτικών στην εποχή τους. Ωστόσο, η εφαρμογή τους διαρκώς χώλινε. Η εφαρμογή του Συντάγματος του 1844 σηματοδεύτηκε από συχνή εκλογική νοθεία

και από υπέρμετρες βασιλικές παρεμβάσεις. Ειδικά μετά το 1915 και έως το 1974, η χώρα εισήλθε στη δίνη αυτού που έχει αποκληθεί «εποχή της κρίσης των θεσμών», η οποία αφορούσε τον τρόπο εφαρμογής του Συντάγματος – συχνά έφθανε σε επίπεδο θεσμικής εξαθλίωσης– κατά τη διάρκεια των επάλληλων εθνικών ρήξεων του 20ού αιώνα, από τον Εθνικό Διχασμό έως τον Εμφύλιο Πόλεμο της δεκαετίας του 1940. Η εισήγηση προσπαθεί να ερμηνεύσει τους λόγους για τη σχετική αυτή αδυναμία των ελληνικών θεσμών και του κοινοβουλευτισμού, η θεραπεία των οποίων, στις πρόσφατες δεκαετίες, επέτρεψε την άνοδο μιας εδραιωμένης δημοκρατίας, χωρίς αποκλεισμούς.

Γιώργος Χ. Σωτηρέλης

Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Προϊστάμενος, Τμήμα Κοινοβουλευτικών Ερευνών και Μελετών, Βουλή των Ελλήνων

Η πρώτη ελληνική κοινοβουλευτική παράδοση (1864-1915) και ο μύθος της “απόκλισης” από τα ευρωπαϊκά συνταγματικά δεδομένα

Στόχος της εισήγησης είναι να αναδείξει τη σημασία της πρώτης ελληνικής κοινοβουλευτικής παράδοσης, η οποία εκκινεί από την ψήφιση του Συντάγματος του 1864 –του πλέον προοδευτικού ευρωπαϊκού Συντάγματος στην εποχή του– και ουσιαστικά τελειώνει με τον πρώτο μεγάλο ελληνικό διχασμό, το 1915. Η σημασία αυτής της παράδοσης υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη των κοινοβουλευτικών αλλά και γενικότερα των δημοκρατικών θεσμών στη χώρα μας, όχι μόνον διότι αποδείχθηκε η μακροβιότερη, έως τώρα, αλλά και διότι κατατάσσει τη χώρα μας, τόσο σε επίπεδο συνταγματικού δέοντος όσο και σε επίπεδο συνταγματικής πραγματικότητας, στην εμπροσθοφυλακή του ευρωπαϊκού συνταγματισμού του 19ου αιώνα. Πράγματι, παρά τα περί του αντιθέτου θρυλούμενα, η πρώτη ελληνική κοινοβουλευτική παράδοση, όχι μόνον δεν υστερούσε, αλλά αντίθετα βρισκόταν σαφώς πάνω από τον μέσο όρο, τόσο από την άποψη της χρονικής διάρκειας –καθώς λειτούργησε απρόσκοπτα περισσότερο από μισό αιώνα, με ένα μικρό διάλειμμα, λόγω της εξέγερσης του 1909–, όσο και από την άποψη της θεσμικής ποιότητας και αξιοπιστίας, που έβαιναν συνεχώς βελτιούμενες, ιδίως μετά την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης (ως συνθήκης του πολιτεύματος) το 1875 και την ψήφιση του εκλογικού νόμου του 1877.

Στην αφετηρία αυτής της μακρόχρονης κοινοβουλευτικής παράδοσης βρίσκεται ασφαλώς η επανάσταση του 1862, που ανέτρεψε τον Όθωνα και κατέληξε στη

σύγκληση της αξιοπρόσεκτης, από κάθε άποψη, Α΄ εν Αθήναις Εθνικής Συνέλευσης, η οποία υπήρξε η πρώτη –και η μόνη έως τώρα– στην οποία εκπροσωπήθηκε σύμπαρ ο ελληνισμός της εποχής, όπου και αν βρισκόταν. Η συνέλευση αυτή σφράγισε κυριολεκτικά την πορεία της χώρας μας, τόσο λόγω των προωθημένων δημοκρατικών αντιλήψεων που κυριάρχησαν σε αυτήν, επανασυνδέοντας τον ελληνικό συνταγματισμό με τις ιστορικές καταβολές των Συνταγμάτων του Αγώνα, όσο και διότι περιέλαβε στους κόλπους της ισχυρές κοινοβουλευτικές προσωπικότητες, με εξαιρετική πολιτική συγκρότηση και ρεαλιστική ανάγνωση των κοινωνικών δεδομένων. Ανάμεσα μάλιστα σε αυτές συναντούμε όλους τους μετέπειτα πρωταγωνιστές της πολιτικής σκηνής του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, που διακρίθηκαν, στη συντριπτική τους πλειονότητα, για την κρίσιμη συμβολή τους ως προς τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό των πολιτικών μας θεσμών.

Αντώνης Μ. Παντελής

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η ελληνική κοινοβουλευτική και συνταγματική ιστορία και ο Ανταίος

Ο όρος “κοινοβουλευτισμός” ταυτίζεται με το κοινοβουλευτικό σύστημα, που, σύμφωνα με τη γενική θεωρία του συνταγματικού δικαίου, είναι ένα από τα τρία κυβερνητικά συστήματα (τα άλλα δύο είναι το προεδρικό σύστημα και το σύστημα της κυβερνώσης βουλής ή συμβατικό). Για όποιον κυριολεκτεί, η κοινοβουλευτική ιστορία είναι έννοια στενότερη από τη συνταγματική ιστορία, που ασχολείται με όλο το περιεχόμενο του ουσιαστικού Συντάγματος. Αυτό ξεκινά από τα ατομικά δικαιώματα, χάριν των οποίων υπάρχει όλη η οργάνωση κάθε δημοκρατικού κράτους, και κατεξοχήν του ελληνικού, το οποίο ίδρυσε η Επανάσταση του 1821 επί της λαϊκής κυριαρχίας και της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Η εισήγηση, αφού διευκρινίσει τις έννοιες, θα ασχοληθεί με καίρια παραδείγματα από την ιστορία της λειτουργίας του πολιτεύματός μας κατά τον 20ό αιώνα, χωρίς να παρορά τις περιπτώσεις προβληματικής εφαρμογής των δημοκρατικών απαιτήσεων. Σκοπός της είναι να αναδείξει ότι η αποκοπή από τον λαό είναι μοιραία. Ο μυθικός γίγαντας Ανταίος, υιός του Ποσειδώνα και της Γης, είλκε τη δύναμή του όταν πατούσε στη μάνα του, τη Γη, οπότε ήταν άτρωτος. Ηττήθηκε από τον Ηρακλή –ο οποίος τον σήκωσε στον αέρα– μόνον όταν έπαυσε να στηρίζεται στη μητέρα του. Η Γη είναι ο λαός και όσοι χάνουν την επαφή με τον λαό έχουν την τύχη του Ανταίου.

Λίνα Λούβη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Το κομματικό τοπίο στην Α΄ Εθνοσυνέλευση: ρήξεις και συμβιβασμοί με τη βασιλική εξουσία

Τα Συντάγματα της Επανάστασης, καθώς και οι υποσχέσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων για παραχώρηση Συντάγματος στο νεοσύστατο κράτος, είχαν δημιουργήσει στους Έλληνες προσδοκίες για συνταγματική διακυβέρνηση. Έτσι, μη αρκούμενοι ή και διαφωνώντας με τον διοικητικό εκσυγχρονισμό που επιδίωξαν να εφαρμόσουν οι Βαυαροί, αντιτάχθηκαν στη de facto εγκαθίδρυση της απόλυτης μοναρχίας, διεκδικώντας τα υπεσχημένα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα επηρεασμένα από τον Διαφωτισμό δυτικά συνταγματικά κράτη, τα «φωτισμένα έθνη», θα διαχωριστούν από τους αυταρχικούς Βαυαρούς και θα γίνουν το κατεξοχήν συνταγματικό πρότυπο στον αντίποδα της Βαυαροκρατίας. Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου, ωστόσο, ανέτρεψε τις πολιτικές ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας.

Στόχος της εισήγησης είναι να αναδειχθεί η νέα πολιτική πραγματικότητα που δημιουργήθηκε μετά τη σεπτεμβριανή επανάσταση. Η συνεργασία δηλαδή ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, τους Βαυαρούς και τις ηγεσίες των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, η οποία, αποσκοπώντας στο να διατηρηθούν ισχυρές οι εξουσίες του μονάρχη, προκάλεσε νέου τύπου ομαδοποιήσεις και συμπράξεις στην Εθνοσυνέλευση.

Χρήστος Χατζηιωσήφ

Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Οικονομική κρίση και κρίση του κοινοβουλευτισμού, 1882-1887

Η εισήγηση προτείνει την εξέταση της σχέσης οικονομίας και πολιτικής κάτω από το καθεστώς του Συντάγματος του 1864 μέσω της ανάλυσης των γεγονότων της περιόδου 1882-1887. Στο κέντρο της ανάλυσης βρίσκεται η μείωση του αριθμού των βουλευτών από 245 σε 150 και η αντικατάσταση της επαρχίας ως της βασικής εκλογικής περιφέρειας από τον ευρύτερο νομό, για τα οποία ο Χαρίλαος Τρικούπης το 1886 απέσπασε την έγκριση της Βουλής. Στη βιβλιογραφία η μεταρρύθμιση αυτή αντιμετωπίζεται ως ένα βήμα υλοποίησης του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Τρικούπη και αξιολογείται

θετικά ως μέτρο εξορθολογισμού του πολιτικού συστήματος, καθώς αποσκοπούσε στη μείωση της εξάρτησης του βουλευτή από τους ψηφοφόρους του.

Στην εισήγηση υποστηρίζεται ότι στην πραγματικότητα το μέτρο ήταν το αποτέλεσμα της ανατροπής του πολιτικού προγράμματος του Τρικούπη και όχι ένα προσχεδιασμένο βήμα ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Η ανατροπή προκλήθηκε από την απώλεια της πλειοψηφίας από τον Τρικούπη στη Βουλή στις αρχές του 1885, η οποία επικυρώθηκε με την ήττα του στις εκλογές του Απριλίου του ίδιου έτους. Τα αίτια αυτής της πολιτικής ανατροπής βρίσκονται στην οικονομική πολιτική του Τρικούπη και στον τρόπο με τον οποίο εκφράστηκε μέσω του πολιτικού συστήματος η αντίδραση της κοινωνίας σε αυτήν την πολιτική. Η ανάλυση της αλληλουχίας των οικονομικών και των πολιτικών γεγονότων αναδεικνύει κάποιες σταθερές με διαχρονική ισχύ στη σχέση αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής.

Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων και Οργανισμών,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Κοινωνικές ωριμάνσεις και πολιτικές ανωριμότητες: η μακρά δεκαετία του 1960, τα ανταγωνιστικά αναπτυξιακά σχέδια και οι θεσμοί

Η δεκαετία του 1960 είναι περίοδος σημαντικότεων αλλαγών και εξελίξεων, τόσο στην κοινωνία και την κουλτούρα, όσο και στην οικονομία. Ωστόσο, ενώ διαπιστώνονται ωριμάνσεις στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και η χώρα μοιάζει να συνδέεται ως προς αυτά όλο και περισσότερο με τα προχωρημένα δυτικά πρότυπα της εποχής (μέσα πάντα από τις ιδιαιτερότητές της, τις ιδιοσυστασίες της και τις συνεπακόλουθες κοινωνικές συγκρούσεις), ο πολιτικός και θεσμικός εκσυγχρονισμός που είναι απαραίτητος, προκειμένου να συντονιστεί με αυτές τις εξελίξεις, μένει ατελής και μετέωρος, και φυσικά μετά το 1967 μπαίνει στον “γύψο”. Υπό την έννοια αυτή, η δεκαετία του 1960 είναι “μακρά”, καθώς τα “διακυβεύματά” της, ιδίως τα πολιτικά, μένουν ανοικτά και επιλύονται σταδιακά μόνο μετά το 1974. Έτσι, αναγκαστικά, το παρελθόν και οι παλιές αντιπαραθέσεις βαραίνουν αρκετά και επανέρχονται, αν και παραλλαγμένες, στην πολιτική και κοινωνική ζωή της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου.

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

«Κομματισμός» και caciquismo: βίοι παράλληλοι Η κρίση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού (1909) στο διεθνές της περιβάλλον

Την τελευταία δεκαετία του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα η Νότια Ευρώπη κλυδωνίστηκε από πολιτικές αναταράξεις, βίαιες διαδηλώσεις και αναταραχές, οι οποίες κορυφώθηκαν τα έτη 1906-1910 και άλλαξαν άρδην το πολιτικό (και σε ορισμένες περιπτώσεις το πολιτειακό) τοπίο στην περιοχή. Θρυαλλίδα των εξελίξεων σε όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες ανεξαιρέτως υπήρξε ένα “ατύχημα” στον εξωτερικό τομέα, το οποίο εκλήφθηκε ως εθνική ταπείνωση, όπως: το βρετανικό τελείγραφο (1890), που ανάγκασε τους Πορτογάλους σε αναδίπλωση στην Ανατολική Αφρική (Μοζαμβίκη): η συντριπτική ήττα («Καταστροφή») των Ισπανών από τις ΗΠΑ (1898), η οποία είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της Κούβας, του Πουέρτο Ρίκο και των Φιλιππίνων· η ήττα των Ιταλών στην Άδουα της Αβησσυνίας, το γαλλοβρετανικό επεισόδιο της Φασόδα (1898)· ο «ατυχής» Ελληνο-τουρκικός Πόλεμος του 1897 κ.λπ. Πρωταγωνιστές των πολιτικών εξελίξεων ήταν οι ριζοσπάστες σε συνεργασία με ρεπουμπλικάνους, σοσιαλιστές και αναρχικούς, σε συνδυασμό με τη δυναμική ανάμειξη του στρατού και του ναυτικού στην πολιτική. Σε κοινωνικό επίπεδο, κινητήριοι μοχλός της πολιτικής αλλαγής ήταν τα μικροαστικά στρώματα, τα οποία συσπειρώθηκαν γύρω από το κεντρικό αφήγημα του ριζοσπαστισμού (της αριστερής δηλαδή πτέρυγας του φιλελευθερισμού). Η πολιτική αλλαγή ανέδειξε μια νέα γενιά πολιτικών ανδρών, όπως ο Teófilo Braga, ο José Canalejas, ο Giovanni Giolitti, ο Georges Clemenceau και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, οι οποίοι πήραν στα χέρια τους τα ηνία της εξουσίας και τα διατήρησαν έως το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι άνδρες αυτοί επιχείρησαν βαθιές τομές στο κοινοβουλευτικό σύστημα, με στόχο την εμπάθυνση της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας καθώς και μια σειρά από κρίσιες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις –γι’ αυτό και τοποθετούνται στην Αριστερά του τότε πολιτικού φάσματος.

Σωτήρης Ριζάς

Διευθυντής Ερευνών, Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού,
Ακαδημία Αθηνών

Η ίδρυση του Κόμματος των Φιλελευθέρων και η αναδιοργάνωση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού, 1910

Η στρατιωτική επέμβαση του 1909 αποτέλεσε καίριο πλήγμα για τον παλαιό πολιτικό κόσμο και έδωσε την ευκαιρία για την είσοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή, τον σχηματισμό ενός νέου κόμματος, αυτό των Φιλελευθέρων, και την έλευση στην ελληνική πολιτική μιας νέας πολιτικής ελίτ σχεδόν πλήρως διαφοροποιημένης από την παλαιά.

Η εισήγηση επιδιώκει να διερευνήσει τη διαδικασία συγκρότησης του Κόμματος των Φιλελευθέρων στο κρίσιμο διάστημα από τον Αύγουστο έως το Νοέμβριο του 1910, δηλαδή μεταξύ των εκλογών της Α΄ και της Β΄ Αναθεωρητικής Βουλής, οι οποίες αποτέλεσαν το πλαίσιο αποκρυστάλλωσης των νέων, μεταρρυθμιστικών και ριζοσπαστικών, τάσεων της ελληνικής πολιτικής.

Επιδιώκει επίσης να αναδείξει τις κοινωνικές ρίζες του νέου πολιτικού σχηματισμού και πώς αυτός αποτελούσε εκδήλωση των νέων αντιλήψεων για τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος, ιδίως την οργανωτική και την ιδεολογική διάστασή του: ως προς την πρώτη διάσταση, την παρουσίασή του ως κόμματος αρχών σε αντιπαράθεση με τα προσωπικά κόμματα της περιόδου έως το 1909 και, ως προς τη δεύτερη, την ανάδυση μιας έννοιας δημοσίου συμφέροντος η οποία αντιπαράτιθετο στη «συναλλαγή» που χαρακτήριζε τον κοινοβουλευτισμό έως το 1909.

Νάση Μπάλτα

Καθηγήτρια, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Όψεις της πολιτικής κουλτούρας στο ελληνικό βασίλειο του 19ου αι.: ο κοινοβουλευτισμός «από τα κάτω». Το ζήτημα της πολιτικής συμμετοχής

Η εισήγηση προτείνει τη μελέτη του ζητήματος της πολιτικής συμμετοχής στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες, και δη στις εκλογικές, μέσα από τη διατύπωση ορισμένων ερευνητικών πορισμάτων και ερωτημάτων σχετικά με τα εξής θέματα: α) τη σχέση πολιτικής συμμετοχής και κοινωνικότητας ως παραγόντων που διαμορφώνουν τα πολιτικά-εκλογικά ήθη και τις συμμετοχικές πρακτικές και λειτουργίες (παραδοσιακού και νεωτερικού τύπου)· β) τον ρόλο των πελατειακών σχέσεων ως πολύπλοκου συστήματος δικτύων κοινωνικών σχέσεων στη διεύρυνση και τη μαζικότητα της πολιτικής συμμετοχής· γ) το τελετουργικό μέρος και την ατμόσφαιρα εορτής της συμμετοχής των πολιτών στις εκλογικές διαδικασίες και το συμβολικό τους περιεχόμενο.

Σάκης Δημητριάδης

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Ίδρυμα
Τεχνολογίας και Έρευνας

Ο αγώνας για τη διαδοχή και την πολιτική κληρονομιά του Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου (1883)

Ο θάνατος του αρχηγού της αντιπολίτευσης Αλεξάνδρου Κουμουνδούρου (26 Φεβρουαρίου 1883) και ο αγώνας για τη διαδοχή του στην κομματική ηγεσία αποτέλεσε τομή στην ιστορία του ελληνικού κοινοβουλευτισμού. Για πρώτη ίσως φορά ο φυσικός θάνατος ενός κομματικού αρχηγού δεν επέφερε τη διάλυση του σχηματισμού του οποίου ηγούνταν, αλλά προκάλεσε έναν πολύμηνο αγώνα για τη διαδοχή του, ο οποίος διεξήχθη σε μεγάλο βαθμό στο παρασκήνιο, αν και ορισμένες από τις πτυχές του έγιναν, χάρη σε πληροφορίες του Τύπου, γνωστές στο κοινό. Ταυτόχρονα όμως με τον αγώνα για την αρχηγία, που είχε, όπως είναι γνωστό, τελικό νικητή τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, διεξήχθη και μια παράλληλη αναμέτρηση, στο επίπεδο του δημόσιου λόγου, για την οριοθέτηση της πολιτικής ταυτότητας της ακέφαλης πλέον αντιπολίτευσης, που προφανώς συνδεόταν και με το διακύβευμα της ηγεσίας. Στο πλαίσιο αυτό, χρησιμοποιήθηκαν αποκλίνουσες αποτιμήσεις της πολιτικής διαδρομής του Κουμουνδούρου – η οποία άλλωστε ήταν, σε βαθμό πολύ μεγαλύτερο

ίσως από οποιαδήποτε άλλη πολιτική φυσιογνωμία του 19ου αιώνα, ανοικτή σε αντικρουόμενες αναγνώσεις και ερμηνείες– για να νομιμοποιήσουν πολύ διαφορετικές προσωπικές επιλογές, σε μια περίοδο ευρύτερης ανασύνθεσης του κομματικού τοπίου.

Η εισήγηση επιχειρεί να εξετάσει τις παράλληλες αυτές αναμετρήσεις και να διερευνήσει τη μεταξύ τους διαπλοκή και τη σημασία τους στην πορεία ανασύνταξης του αντιπαραδικου χώρου, σε νέες βάσεις, μετά το 1883.

Νίκος Παπασπύρος

Επίκουρος Καθηγητής, Νομική Σχολή,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η συζήτηση στη Βουλή «ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος» (Αύγουστος 1917): αναζητώντας τον ελληνικό κοινοβουλευτισμό

Τον Αύγουστο του 1917 η Βουλή συζήτησε την απάντηση στον βασιλικό λόγο. Έχει μεσολαβήσει η έκπτωση του Κωνσταντίνου και η αναβίωση της Βουλής της 31ης Μαΐου 1915. Η μελέτη των συζητήσεων δίνει μια πρώτη τάξεως ευκαιρία να εξετάσουμε την αντίληψη των πρωταγωνιστών για τα γεγονότα που οδήγησαν στον Εθνικό Διχασμό και, ιδίως, την άσκηση προσωπικής πολιτικής από το Στέμμα. Παράλληλα, επιτρέπουν να κατανοήσουμε καλύτερα δύο δομικά χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινοβουλευτισμού στον μακρύ χρόνο. Πρώτον, τη χαλαρότητα στη λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στην Παλαιά Ελλάδα, η οποία και επέτρεψε την ανάδειξη του Κωνσταντίνου σε ηγέτη της μίας πλευράς. Δεύτερον, τη δύσκολη αναζήτηση του κοινοβουλευτικού συστήματος κυβερνήσεως, η οποία πλέχθηκε με τη διάμορφωση ενός διπολικού πολιτικού χώρου με διχαστικές τάσεις.

Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος

Τέως Καθηγητής Πανεπιστημίου

Χαρισματική ηγεσία και κοινοβουλευτισμός: η περίπτωση του Ελευθερίου Βενιζέλου

Είναι συμβατή η χαρισματική ηγεσία με τον κοινοβουλευτισμό; Από τις σχετικές εμπειρίες της νεοελληνικής κοινοβουλευτικής ιστορίας, έχει περισσότερο ενδιαφέρον η κορυφαία περίπτωση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πα-

ρουσιάζεται ανέκαθεν ως κατεξοχήν κοινοβουλευτικός άνδρας και πράγματι προσαπίστηκε με συνέπεια το Κοινοβούλιο, πρώτα απέναντι στον Θρόνο, και ύστερα απέναντι στη στρατοκρατία (τουλάχιστον έως το 1934). Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά σημεία έντασης μεταξύ της παρουσίας του και των τυπικών προδιαγραφών του κοινοβουλευτισμού. Το μεγαλύτερο διάστημα (13 χρόνια συνολικά) κυριαρχούσε απόλυτα ως πρωθυπουργός στη Βουλή, διαθέτοντας άνετη και υπάκουη πλειοψηφία. Ελάχιστο ήταν το διάστημα (το 1933) που λειτούργησε ως αρχηγός της αντιπολίτευσης. Αξιοσημείωτη είναι και η αδυναμία εκλογής διαδόχου του από την κοινοβουλευτική ομάδα.

Κατερίνα Δέδε

Ιστορικός / Εντεταλμένη ερευνήτρια, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών,
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Η «δευτέρα Βουλή», 1910-1929

Η ανακοίνωση εστιάζει στη συζήτηση περί θέσπισης Γερουσίας από το 1910 έως τη συγκρότησή της το 1929, και παρουσιάζει τις επιμέρους διεργασίες, οι οποίες διαμόρφωσαν τους όρους διαπραγμάτευσης του θέματος, συγκρότησαν την επιχειρηματολογία και νοηματοδότησαν το περιεχόμενο του θεσμού σε συνάρθρωση με ποικίλα ιδεολογικά ρεύματα, διεθνείς επιρροές και πολιτικές στοχεύσεις.

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Το Λαϊκόν Κόμμα από τον Εθνικό Διχασμό στον Εμφύλιο: ένα κόμμα, δύο εποχές

Το Λαϊκόν Κόμμα αποτέλεσε ένα από τα μακροβιότερα και επιδραστικότερα κόμματα στην ελληνική πολιτική και κοινοβουλευτική ιστορία. Ο πολιτικός του βίος εκτείνεται από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με αφετηρία την κορύφωση της Μεγάλης Ιδέας και του Εθνικού Διχασμού έως την πρώτη μεταπολεμική και μετεμφυλιακή δεκαετία που χαρακτηρίστηκε από την κλιμάκωση του Ψυχρού Πολέμου και την ένταξη της Ελλάδας στο ευρω-ατλαντικό σύστημα. Ως κόμμα εξουσίας στις δύο μείζονες διαιρέσεις του 20ού αιώνα, τον Εθνικό Δι-

χασμό και τον Εμφύλιο, το Λαϊκόν Κόμμα πρωταγωνίστησε στη Βουλή και την πολιτική ως εκφραστής και παραταξιακός πόλος, αρχικά του αντιβενιζελισμού, και στη συνέχεια του αντικομμουνισμού με κέντρο βάρους την υποστήριξη της βασιλείας. Χωρίς να διεκδικεί την αποκλειστικότητα ή την απολυτότητα της φιλοβασιλικής ψήφου, το Λαϊκόν Κόμμα θεμελιώθηκε επάνω στο πολιτειακό ζήτημα και άρχισε να φθίνει, όταν η βασιλεία φάνηκε να διασφαλίζεται με τη στήριξη και των παλαιοβενιζελικών αντιπάλων της εν όψει των υπέρτερων ιδεολογικών προκλήσεων του Ψυχρού Πολέμου.

Στόχος της εισήγησης είναι να αναλύσει τη θέση και την εξέλιξη του Λαϊκού Κόμματος στις δύο εποχές σε συνάρτηση με τα διακυβεύματά τους και σε συνάφεια με το πολιτειακό ζήτημα, καθώς και να επισημάνει τον ρόλο του στα κομματικά συστήματα όπου συμμετείχε.

Χρήστος Χρησιτίδης

Δρ Ιστορίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών /
Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων

Το ελληνικό πολιτικό σύστημα και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου: το παράδειγμα της κυβέρνησης Τζαννετάκη

Ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τζαννετάκη με τη στήριξη της Νέας Δημοκρατίας και του Συνασπισμού τον Ιούλιο του 1989 συνιστά κρίσιμη καμπή στη σύγχρονη κοινοβουλευτική ιστορία. Σαραντά χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου, οι δύο αντίπαλες παρατάξεις συμφώνησαν να σχηματίσουν κυβέρνηση συνεργασίας με συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής. Στόχος της εισήγησης είναι η ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών αυτής της πολιτικής συγκυρίας και η σύνδεσή της με το διεθνές περιβάλλον. Μέσω μίας συγκριτικής προσέγγισης θα επιδιωχθεί να αναδειχθεί ο βαθμός αλληλεπίδρασης μεταξύ διεθνούς πλαισίου και εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών κατά το κρίσιμο καλοκαίρι του 1989 και κατ' επέκταση να επισημανθεί ο τρόπος πρόσληψης των ιστορικών μεταβολών που συντελούνταν την ίδια περίοδο από το ελληνικό κομματικό σύστημα, όπως αυτός προκύπτει μέσα από το παράδειγμα της συγκυβέρνησης.

Νίκος Μαραντζίδης

Καθηγητής, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών & Ανατολικών Σπουδών,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Κοινή γνώμη και αντιπροσωπευτική δημοκρατία κατά τη δεκαετία 2009-2019

Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης φέρνει στο προσκήνιο μια σειρά από κριτικές, έως και απορριπτικές, αντιλήψεις για τη λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των θεσμών της στην Ελλάδα. Σχηματικά θα λέγαμε πως την ώρα της χρεοκοπίας και της υπογραφής των μνημονίων, βαθαίνει η δυσπιστία απέναντι στο κοινοβούλιο και τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, ενώ ενισχύονται αυταρχικές τάσεις από τη μια, αλλά κερδίζουν σε επιρροή αντιλήψεις για μια πιο συμμετοχική δημοκρατία από την άλλη.

Οι αντιλήψεις αυτές, που δεν εγγράφονται σε ένα συνεκτικό και κοινού προσανατολισμού πλαίσιο, αποτυπώνουν με διαφορετικό τρόπο τη βαθιά κρίση εμπιστοσύνης στη σχέση του κοινοβουλίου και των κομμάτων με την ελληνική κοινωνία.

Η εισήγηση θα συνοψίσει τις βασικές τάσεις της κοινής γνώμης απέναντι στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία και τους θεσμούς της, όπως αυτές καταγράφηκαν στις έρευνες κοινής γνώμης κατά τη δεκαετία 2009-2019. Ακόμη θα επιχειρήσει να ερμηνεύσει τον χαρακτήρα της πρόκλησης της δημοκρατίας από τους πολίτες στην εποχή των νέων μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Μάρω Παντελίδου Μαλούτα

Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Βουλευτίδες, βουλευτίνες και βουλευτρίες: ανδρική “οικουμενικότητα”, γυναικεία “ιδιαιτερότητα” και πολιτική εκπροσώπηση στη δημοκρατία

Η αδεξιότητα που διαφαίνεται στη γλώσσα, ως προς την ονομασία γυναικών που είναι φορείς πολιτικής εκπροσώπησης, εικονογραφεί και το ζήτημα που ανακύπτει από τη μειωμένη γυναικεία παρουσία στη Βουλή, το οποίο μόνο πρόσφατα άρχισε να νοηματοδοτείται ως πρόβλημα. Ένα ζήτημα που ανάγεται, πρωτίτως, στην προβληματική σχέση φύλου και δημοκρατίας, η οποία καθορίζεται από τη δομή των έμφυλων σχέσεων και καθορίζει, παράλληλα, τη σχέση των γυναικών με την πολιτική.

Αφού γίνει αναφορά στο ιστορικό της σχέσης των Ελληνίδων με τα πολιτικά δικαιώματα και τη συνακόλουθη παρουσία τους στη Βουλή, με έμφαση στα συστηματικά μειωμένα ποσοστά, θα διευρυνθεί η προβληματική με αναφορές στο έμφυλο υποκείμενο της δημοκρατίας και στα προβλήματα που δημιουργούνται στη λειτουργία της από την κυρίαρχη εννοιολόγηση του φύλου. Με βάση τη σύγχρονη δημοκρατική θεωρία το φύλο, που ως εγγενώς ιεραρχικό κατατάσσει τα υποκείμενα σε ανώτερα και κατώτερα, προβάλλει ως απολύτως μη συμβατό με τη δημοκρατία, κάτι που ενισχύεται και από την αντίληψη της δυτικής φιλοσοφικής παράδοσης περί ανδρικού ως οικουμενικού και γυναικείου ως ιδιαίτερου. Τα δε προβλήματα που απορρέουν από τη μειωμένη παρουσία γυναικών στη Βουλή για τη δημοκρατία, δεν επιλύονται απλώς με μέτρα πολιτικής για την επιβολή μεγαλύτερης γυναικείας παρουσίας, αφού αυτά εξ ορισμού αποδέχονται την ιεραρχική διάκριση γυναίκες/άνδρες, εκσυγχρονίζοντας μεν, αλλά δαιωνίζοντας την έμφυλη ανισότητα. Παράλληλα μέσω του τρόπου με τον οποίο τα μέτρα αυτά συχνά προωθούνται, νομιμοποιούν περαιτέρω την αντίληψη περί του γυναικείου ως ιδιαίτερου, δημιουργώντας προβλήματα για τη θεωρία της αντιπροσώπευσης.

Βασιλική Γεωργιάδου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αντικοινοβουλευτικές παραδόσεις και άκρα Δεξιά

Παρότι στη Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία ο κοινοβουλευτισμός έχει εδραιωθεί, ο αντικοινοβουλευτισμός παραμένει ευδιάκριτος σε ορισμένες περιοχές της πολιτικής αρένας. Παρά τη δημαγωγική ρητορική υπέρ της δημοκρατίας και την πληθωρική επίκληση του λαού, τα κόμματα και οι πολιτικοί ιθύνοντες της άκρας Δεξιάς στρέφονται συχνά –άλλοτε ανοικτά και άλλοτε πιο κεκαλυμμένα– εναντίον της αρχής της αντιπροσώπευσης και των θεσμών της κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης. Η εισήγηση θα εστιαστεί στον ακραίο δεξιό κομματικό πόλο και θα επιχειρηθεί μια αποκωδικοποίηση των θέσεων, στάσεων και αντιλήψεων για τη δημοκρατία και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, τόσο των ακραίων δεξιών κομματικών σχηματισμών, όσο και των υποστηρικτών και των ψηφοφόρων τους.

Σπύρος Βλαχόπουλος
Καθηγητής, Νομική Σχολή,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τα στρατιωτικά κινήματα: ένα σταθερό ρήγμα του ελληνικού κοινοβουλευτισμού

Η στρατιωτική βία, με τη μορφή κινήματων, αποτέλεσε μια σταθερή ρωγμή στον ελληνικό κοινοβουλευτισμό. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην περίοδο από το 1922 έως το 1935, εκδηλώθηκαν έξι στρατιωτικά κινήματα: Η Επανάσταση του 1922 μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, το αντεπαναστατικό κίνημα των Π. Γαργαλίδη – Γ. Λεοναρδόπουλου το 1923, η δικτατορία του στρατηγού Θ. Πάγκαλου το 1925-1926, η απόπειρα πραξικοπήματος του Ν. Πλαστήρα τον Μάρτιο του 1933, το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 και το πραξικόπημα του στρατού εναντίον της κυβέρνησης Τσαλδάρη την 10η Οκτωβρίου 1935.

Ξεκινώντας από το Γουδί το 1909, ο στρατός εθίστηκε στη νοοτροπία ότι πρέπει να έχει άμεσο λόγο στα πολιτικά πράγματα της χώρας και η νοοτροπία αυτή γνώρισε την κορύφωσή της με την εκδήλωση αλληπάλληλων στρατιωτικών κινήματων. Οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούσαν τον στρατό για να ανέλθουν ή να διατηρηθούν στην εξουσία και να επιβάλουν συνταγματικές παραβιάσεις. Η διαρκής αυτή παρέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή είχε και μια άλλη συνέπεια: οι στρατιωτικοί θεωρούσαν την παρέμβαση στα πολιτικά πράγματα ως μόνιμη αποστολή τους (ίσως και κυριότερη από αυτήν της υπεράσπισης της εθνικής άμυνας) και έρχονταν σε ρήξη με τους πολιτικούς, όταν θεωρούσαν ότι οι τελευταίοι αποτελούσαν εμπόδιο στα πολιτικά τους σχέδια.

Η εισήγηση θα προσπαθήσει να αναδείξει τις συνέχειες και τις ασυνέχειες στα στρατιωτικά κινήματα του ελληνικού συνταγματικού βίου.

The image features a teal vertical bar on the left side. The background is a light blue aerial view of a city grid, with the grid lines and building footprints slightly faded. Overlaid on this background is the title text in a large, bold, grey font.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ

Επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας:
<http://foundation.parliament.gr>

Ακολουθήστε μας:
www.facebook.com/idrimavoulis
<https://vimeo.com//foundationparliament>
#Ιδρυμα_της_Βουλής

Για περισσότερες πληροφορίες:
Βασ. Σοφίας 11, 106 71, Αθήνα
τηλ: 210 373 5325, 210 373 53 26
φαξ: 210 373 5233
e-mail: foundation@parliament.gr

Εικόνα εξωφύλλου:
Βουλή, Αίθουσα της Ολομέλειας
(επεξεργασία φωτ. Γιώργος Σταθακόπουλος,
Ίδρυμα της Βουλής)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΔΟΣΕΩΝ & ΕΚΤΥΠΩΣΕΩΝ
ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

